

Мозолюк Н.І.

старший викладач кафедри туризму та економічної теорії
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський

ТЕОРЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ СУСПІЛЬНИХ БЛАГ У РИНКОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті розглянуто теоретико-методологічні особливості відтворення суспільних благ у ринковій економічній системі. Поглиблено розуміння сутності економічної категорії «відтворення суспільних благ», виокремлено найголовніші складові простої та розширеної моделей їх відтворення. Визначено концептуальні підходи до формування моделі відтворення суспільних благ в економіці України.

Ключові слова: суспільні блага, відтворення, ринкова економічна система, домогосподарства, держава.

Актуальність теми дослідження. В економічній системі з ринковим механізмом важливим є формування ефективної взаємодії між державою та домогосподарствами щодо виробництва суспільних благ. Тому необхідно визначити концептуальні особливості відтворювального процесу для суспільних благ у ринковій економічній системі, беручи до уваги закономірності відновлення їх виробництва у трансформаційній економіці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наукові дискусії з приводу формування системи відносин між виробниками та споживачами суспільних благ в умовах посилення відкритості національних економік вели такі зарубіжні вчені, як А. Бінгер [19], Ш. Бланкарт [3], М. Блауг [4], Дж. Б'юкенен [20], Л. Вальрас [5], А. Вільямс [23], Ф. Хайек [18], А. Рубінштейн [14], П. Самуельсон [21], Дж. Стігліц [15], Г. Таллок [22]. В українській економічній науці процеси відновлення виробництва суспільних благ в контексті гуманізації та соціалізації економічної системи, визначення найважливіших завдань і принципів функціонування суспільного сектору, реформування бюджетної та податкової систем, структурних зрушень та активізації інноваційно-інвестиційної діяльності в трансформаційній економіці вивчали М. Алексеєнко [1], О. Амоша [16], Г. Башнянин [2], В. Вишневський [13], В. Геєць [6], А. Гриценко [10], О. Длугопольський [7], С. Єрохін [9], А. Мельник [12], І. Франко [17].

Детальнішого розгляду потребує невирішена частина загальної проблеми, пов'язана із формуванням на теоретико-методологічному рівні комплексного підходу до відтворення суспільних благ у ринковій економічній системі на основі генетично-еволюційної парадигми.

Метою дослідження є з'ясування світоглядних засад відтворення суспільних благ у ринковому середовищі із врахуванням особливостей трансформаційних зрушень. Для цього потрібно вирішити такі завдання: уточнити розуміння сутності економічної категорії «відтворення суспільних благ»; виокремити найголовніші складові простої та розширеної моделей відтворення; розробити на концептуальному рівні підходи до побудови ефективної системи продукування суспільних благ в Україні.

Виклад основного матеріалу. В економічній науці відтворення розглядається як безперервно повторювальний процес виробництва, пов'язаний з розподілом, обміном і споживанням [9, с. 223]. У зв'язку з цим й відновлення виробництва суспільних

благ (СБ) можна розглядати як одну із складових цього загального процесу, найважливішими ознаками якого є задоволення колективних потреб, коригування можливостей ринкового механізму та сприяння прогресивним змінам. Поняття відтворення суспільних благ належить до класу синтетичних економічних категорій, бо відновлення їх виробництва пов'язане із стадійністю відповідних процесів, підґрунтям яких є активне застосування регуляторів свідомого походження.

Вчені зазначили, що господарський процес створення «суспільної витрати» повинен бути поданий у зв'язку з процесами індивідуального виробництва господарських благ, а саме життя держави є строкатою картиною окремих інтересів, в якій важливого значення набуває культура та просвіта [1, с. 269; 17, с. 145]. А сучасні українські науковці наголошують на потребі підвищення ефективності формування та перерозподілу національного доходу з метою забезпечення дієздатності держави, врахування особливостей здійснення суспільних трансформацій і динаміки взаємодії економічної та соціальної сфер [16, с. 702-704], створення умов для розвитку соціального партнерства [12, с. 27], зміни ролі і поведінки держави щодо таких коштовних ресурсів як ноу-хау, послуги освіти, охорона здоров'я [6, с. 772].

У зв'язку з цим відтворення СБ є безперервним і перманентно повторювальним процесом їх виробництва, що відбувається на основі різних способів суспільної взаємодії, супроводжується поліпшенням біологічних і соціальних сутностей людини і дозволяє коригувати недоліки ринкового механізму. Тому через особливу природу СБ їх відтворювальний процес характеризується низкою специфічних ознак: передача сигналів від виробників до споживачів і зворотному напрямі про асортимент СБ за допомогою ринкового механізму є спотвореною, обумовлюючи формування неринкових способів їх передачі, зрівноваження попиту і пропозиції СБ передбачає активне використання регуляторів свідомого походження, за допомогою яких створюється відповідний механізм залучення необхідних ресурсів, основою якого є фіскальний обмін; система виявлення вподобань; диференціація виробників СБ відбувається на основі визначення різних зон охоплення такими благами.

У зв'язку з цим концептуальні основи відтворення СБ доцільно пов'язати із побудовою моделі, в каркасі якої лежить генетично-еволюційна парадигма, що враховує чинники соціалізації та гуманізації ринкової економічної системи, розвиток інституту регуляторів свідомого походження. На користь такого підходу вказує те, що початково мобілізація коштів і ресурсів для виробництв СБ здійснювалась окремими зацікавленими групами [18, с. 85], поява нових цільових установок породжувала процеси, в яких одні блага втрачали соціальну корисність, а інші, навпаки, її набували [14, с. 121], просування ринкової економіки шаблями цивілізації підвищувало значимість колективних і суспільних інтересів [9, с. 31]. Одним з наслідків цього є розвиток відносин фіскального обміну, що має ознаки регулярності, примусовості, обов'язковості та знеособленості. Проте такий обмін не завжди має еквівалентний характер, що пов'язано з відмінностями у рівнях доходів платників податків, їх системою оцінки, сприйняттям важливості сплати податків [3, с. 213-219; 13, с. 61-63; 15, с. 197-199]. Тому в теоретичній економіці набувають вагомості питання раціоналізації видатків держави на виробництво СБ, якості державного втручання у процес ринкового регулювання та дотримання принципів оподаткування.

А фундаментом, на основі якого в абстрагованій формі обґрунтовують окремі складові виробництва СБ і принципи дії поза ринкових регуляторів, припущення Л. Вальраса щодо існування загальної рівноваги [5, с. 93-102] і виконання умов Парето [4, с. 524-526]. Згідно з цим найголовніші функціональні зв'язки між державою і

домогосподарствами при виробництві СБ визначаються через систему взаємодії на двох видах ринків (рис. 1), допускаючи, що ставка податку є ціною продажу СБ і збігається із витратами, вираженими у виробничих послугах. У теоретичному аспекті кожній ставці оподаткування відповідає конкретне співвідношення в розподілі доходів домогосподарств на споживання суспільних і приватних благ, визначений рівень державного втручання роботу ринкового механізму.

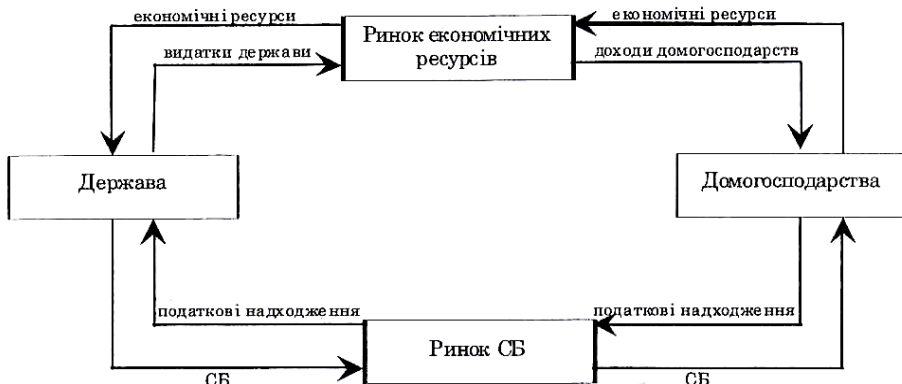

Рис. 1. Проста модель відтворення суспільних благ

Згідно з підходом Л. Вальраса [5] цю просту модель можна визначити припустивши, що є m видів СБ ($i = \overline{1, m}$) і n видів факторних послуг для їх виробництва ($j = \overline{1, n}$); P_i – ціна i -го виду СБ; C_j – ціна одиниці j -го виду факторної послуги. Пропозиція факторних послуг визначається на ринку економічних ресурсів і функціонально залежить від цін на інші види факторних послуг і цін на СБ; це можна записати як $Q_j = F_j(C_1, \dots, C_j, \dots, C_n, P_1, \dots, P_i, \dots, P_m)$ $j = \overline{1, n}$. Для кожного виду СБ його попит формується на ринку СБ й описується функцією $D_i = f_i(C_1, \dots, C_j, \dots, C_n, P_1, \dots, P_i, \dots, P_m)$, $i = \overline{1, m}$. У даній моделі допускається, що кількість спожитих факторних послуг відповідає їх пропозиції, тому доречною є така система рівнянь:

$$a_{j1}D_1 + a_{j2}D_2 + \dots + a_{ji}D_i + \dots + a_{jm}D_m = Q_j, \quad j = \overline{1, n}. \quad (1)$$

Ціни СБ є рівними сумі всіх витрачених на їх виготовлення факторних послуг, де перше СБ виступає в якості облікових грошей ($P_1 = 1$):

$$a_{1i}C_1 + a_{2i}C_2 + \dots + a_{ji}C_j + \dots + a_{ni}C_n = P_i, \quad i = \overline{1, m}. \quad (2)$$

Невідомими величинами є ціни і кількості СБ, ціни і кількості факторних послуг.

Матриця $A = \{a_{ij}\}_{m \times n}$ є матрицею технічних коефіцієнтів виробництва, де a_{ij} – кількість факторних послуг j -го виду задіяних для виробництва i -го виду СБ, кількість невідомих величин складає $(2n + 2m + m \times n - 1)$. Розв'язок системи рівнянь (1)-(2) описує процес врівноваження попиту і пропозиції СБ у статичній економічній системі.

Водночас можна визначити такі критичні зауваження до простої моделі відтворення СБ: у ній не взято до уваги траєкторії переходу замкнутої економічної системи від одного рівноважного стану до іншого; неповною мірою пояснено механізм досягнення рівноваги, оскільки держава в якості особливого інституту є організацією з ознаками монополії; не до кінця зрозумілою є економічна поведінка домогосподарств, оскільки координація їх дій під час здійснення фіскального обміну фактично розглядається як проблема пристосування. Внаслідок цього конструкція простої мо-

делі відтворення почала ускладнюватися через розбудову окремих взаємодоповнюваних і взаємопов'язаних теорій.

Науковці ув'язали процеси виробництва СБ з умовами оптимізації витратків держави і формування «найкращого у світі уряду» [21, с. 387–388]; із обґрунтуванням просторової парадигми задоволення попиту на СБ та визначення поведінки локальних урядів [23, с. 23–31]; з чинниками екстерналізації споживання СБ та їх надпропозицією. Ще одна група вчених зосередилася на питаннях створення ефективної системи виявлення уподобань споживачів СБ через визнання політики як важливої складової відтворення цих благ. Так, процес ухвалення суспільних рішень є процедурою, що генерує СБ; а особи, втягнуті в нього, можуть очікувати, що звернуться до нього, як до будь-якого іншого СБ [22, с. 917]. У відповідності до цього набули подальшого розвитку дочірні напрями, пов'язані з аналізом бюрократії, згідно з чим урядова контролююча група для кожного бюрократа може сконструювати конкретну структуру винагороди, забезпечивши тим самим ефективність функціонування уряду. Крім того, відновлення виробництва СБ стосувалося і визначення механізму вдосконалення розподільних відносин, що дозволяє узгоджувати індивідуальні інтереси з соціальною поведінкою людини у ринковій економіці, а сама держава стає відповідальною за автономізовані суспільні інтереси [14, с. 56–57, 67–70], що існують поряд з інтересами окремої особи.

Вагомості набувають і процеси створення таких умов виробництва СБ, що дозволяють зменшити деструкції фіскального обміну, забезпечивши прозорість витрачання бюджетних коштів і формування належної податкової культури. У теоретичному аспекті це обумовило пошук найкращих способів подолання проблеми «фрірайдера» та уникнення проявів опортуністичних дій. Існують відповідні наукові розробки, що стосуються окреслення правил поведінки економічних агентів у межах відповідного інституційного середовища [11, с. 108, 149] для забезпечення безперервності виробництва СБ, що дозволяє запровадити різні санкції та стимули, які, як мотивують поведінку людей у групах, так і сприяють примусовості діяльності. Додатково розгортаються і теоретичні дискусії щодо децентралізації управління державними фінансами та підвищення ефективності фіскальних відносин при відтворенні СБ. Так, проаналізовано поведінкові аспекти, які визначають структуру фіскальної політики за оптимістичних і песимістичних фіскальних ілюзій [20, с. 136–142]; систему перерозподілу коштів між бюджетами різних рівнів, що сприяла вирівнюванню фіскальної спроможності між юрисдикціями умови бюджетних обмежень, з якими зустрічається місцеве населення при виборі між приватними і суспільними благами.

Крім того, пошук механізмів розв'язання глобальних проблем обумовив становлення теорій відтворення глобальних СБ, що дозволило таксономізувати чисті і змішані глобальні СБ [7, с. 125–135]; виокремити критерії та способи фінансування їх виробництва для країн-учасниць [19, с. 15–20]. В результаті відбулася формалізація складових відтворення СБ в глобальній економіці через детермінацію інституцій, які беруть активну участь в їх створенні, та визначення найголовніших складових механізму розподілу вигід і витрат між учасниками виробництва. Але дискусійними моментами у даному підході є нечіткість визначення технології фінансування СБ; неврахування в повній мірі внеску домогосподарств у виробництво СБ; залишення поза увагою природи «проміжних» і «проміжних глобальних» СБ.

Узагальнюючи відомі теоретико-методологічні підходи, модель відтворення СБ у національній економіці доцільно представити у такому вигляді (рис. 2). Окремі складові даної моделі можна задати через функціональні співвідношення в момент часу t :

$$Q^t = f_Q^t(X^t, Y^t, Z^t, KM^t); \tag{3}$$

$$X^t = f_x^t(\alpha, \beta, \chi); \tag{4}$$

$$Y^t = f_y^t(\delta, \varepsilon, \phi, \varphi, \eta); \tag{5}$$

$$Z^t = f_z^t(\lambda, \nu, \omega); \tag{6}$$

$$KM^t = f_{KM}^t(\tau, \vartheta, \rho, \sigma), \tag{7}$$

де Q^t – функція виробництва СБ; X^t – функція економічних ресурсів; Y^t – функція податкових надходжень; Z^t – функція суспільного вибору; KM^t – функція зовнішніх відносин; α – попит на економічні ресурси; β – пропозиція економічних ресурсів; χ – ціни на економічні ресурси; δ – попит на СБ; ε – пропозиція СБ; ϕ – ціни на СБ; φ – діюча податкова система; η – доходи домогосподарств; λ – стандарти надання СБ; ν – виборча система; ω – політична система; τ – експорт СБ; ϑ – імпорт СБ; ρ – зарубіжні видатки за експортовані СБ; σ – національні видатки на імпортовані СБ.

* логіка людської взаємодії вправує обмежену раціональність людської поведінки.

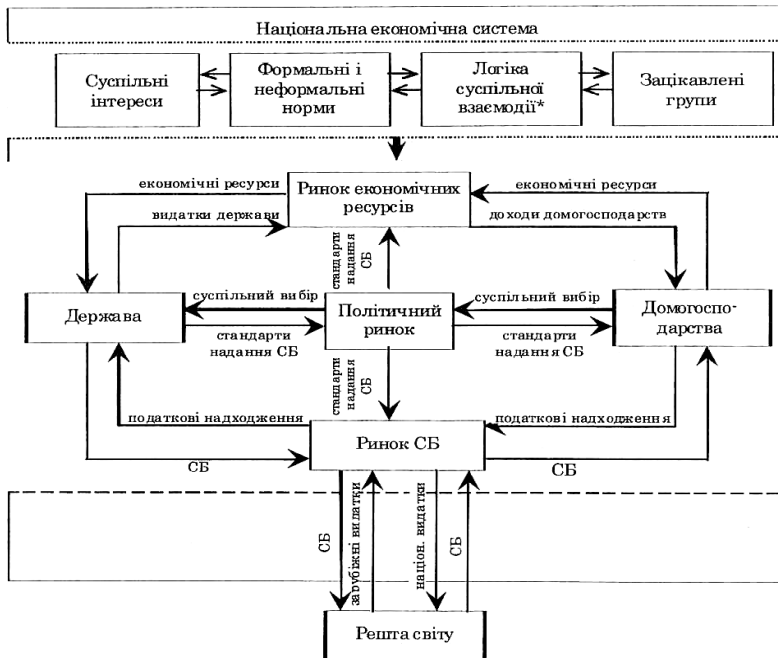

Рис. 2. Розширена модель відтворення суспільних благ

Згідно з (3)-(7), часткові та укрупнені змінні можна охарактеризувати як лінгвістичні, визначені k-вимірною шкалою якісних термів. Це дозволяє експертним способом сформулювати для цих змінних базу знань і сукупність правил, що характеризують систему, створивши передумови для наукового обґрунтування процесів ухвалення рішень щодо виробництва СБ.

Для розширеної моделі відтворення СБ можна визначити такі *позитивні риси*: виокремлено позаекономічні чинники, які впливають на економічну поведінку, зумовлюючи особливості здійснення фіскального обміну; актуалізовано значення політичного ринку щодо критеріїв і стандартів надання СБ, що вказує на існування деякої

конституційованої політично-соціальної структури, яка дозволяє узгоджувати суспільні інтереси; враховано можливості участі домогосподарств і держави у виробництві СБ глобального характеру, регламентуючи різного роду процедури, пов'язані з розв'язанням глобальних проблем і підвищенням рівня привабливості тої чи іншої національної економіки.

Становлення ринкової економічної системи в Україні визначило певні закономірності відтворення СБ, до яких згідно з розширеною моделлю можна зарахувати: невпорядкованість формальних і неформальних норм, деформацію логіки суспільної взаємодії та низьку ефективність системи узгодження суспільних інтересів через повільну адаптацію домогосподарств і держави до функціонування в нових соціально-економічних умовах; спотворення відносин фіскального обміну між економічними агентами, пов'язане із трансформацією вітчизняної податкової і бюджетної систем, погіршенням якості СБ, посиленням проявів опортуністичної поведінки платників податків; недостатню дієвість політичного ринку через часті зміни виборчого законодавства і використання «ручного» механізму розподілу економічних ресурсів в залежності від системи уподобань політичних еліт. Зокрема, чимало українських науковців у контексті відтворення СБ акцентує увагу на соціальній пасивності українського населення [10, с. 278]; на порушенні зобов'язань домогосподарств щодо сплати податків на чинниках незадовільного функціонування галузей, що продукують СБ [12, с. 164], і наявності викривлень в економічних відносинах на негативних наслідках трансформаційних процесів і деструктивному протистоянні олігархічного капіталу інтересам українського народу [16, с. 37, 51]; недостатньому розвитку суспільного сектору в перехідній економіці України, що спричинене зміною структури політичного ринку [2, с. 136-137].

В основі формування концептуальних особливостей відновлення виробництва СБ лежить генетично-еволюційна парадигма, яка обумовила прогресивні зміни і поступове ускладнення простої моделі. Тому формування теорії відтворення СБ ґрунтується на *поступовому поєднанні ключових блоків* цієї моделі та припущень про обмежену раціональність поведінки індивіда, системи виявлення уподобань та інституціоналізацію відносин між економічними агентами. Концептуально побудова ефективної системи виробництва СБ в Україні має враховувати функціональні зв'язки і взаємозалежності, що склалися у межах розширеної моделі відтворення. Але через деформацію виробництва СБ в українській економіці необхідно: гармонізувати систему взаємовідносин між державою та домогосподарствами, в основі якої є вироблення чітких правил поведінки та узгодження суспільних інтересів; стабілізувати відносин фіскального обміну внаслідок завершення реформування бюджетної і податкової систем; поліпшити функціонування політичного ринку, що сприятиме прозорості визначення стандартів надання СБ і підвищенню якості суспільного вибору.

Список використаних джерел

1. Алексеев М. Организация государственного хозяйствования // Украинська економічна думка : Хрестоматія / Упоряд. С.М.Злупко. – К. : Знання, 2007. – С. 268-272.
2. Башнянин Г.І., Гончарук Л.Я. Ефективність соціалізації економічних систем : методологічні проблеми метрологічного аналізу. – Львів : Новий Світ-2000, 2010. – 240 с.
3. Бланкарт Ш. Державні фінанси в умовах демократії: Вступ до фінансової науки. – К. : Либідь, 2000. – 654 с.
4. Блауг М. Економічна теорія в ретроспективі. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – 670 с.
5. Вальрас Л. Элементы чистой политической экономии или Теория общественного богатства. – М. : Изграф, 2000. – 448 с.

6. Геєць В.М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / Ін-т екон. та прогнозів. НАН України. – К., 2009. – 864 с.
7. Длугопольський О.В. Суспільний сектор економіки і публічні фінанси в епоху глобальних трансформацій. – Тернопіль : Екон.думка ТНЕУ, 2011. – 632 с.
8. Економічна енциклопедія : У 3-х т. / Гол. ред. Б.Д. Гаврилишин. – К. : Академія; Тернопіль : Акад. народ. госп-ва, 2000. – Т. 1. – 863 с.
9. Єрохін С.А. Теорія структурного реформування національної економіки : Автореф. дис... д-ра екон. наук : спец. 08.01.01 «Економічна теорія» / Об'єдн. ін.-т ек-ки НАН України. – К., 2005. – 44 с.
10. Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований / С.И. Архиреев, А.А. Гриценко, И.И. Малый и др.; Под ред. д-ра экон. наук А.А. Гриценко. – Харьков : Форт, 2008. – 927 с.
11. Коуз Р. Фирма, рынок и право. – Нью-Йорк : Телетекст, 1991. – 190 с.
12. Модернізація суспільного сектору економіки в умовах глобальних змін / А.Ф. Мельник, Г.Л. Монастирський та ін.; За ред. д-ра екон. наук А.Ф. Мельник. – Тернопіль : Екон. думка ТНЕУ, 2009. – 528 с.
13. Налогообложение : теории, проблемы, решения / В.П. Вишневський, А.С. Веткин и др.; Под общ. ред. В.П. Вишневского. – Донецк : ДонНТУ, ИЭП НАН Украины, 2006. – 504 с.
14. Рубинштейн А.Я. Экономика общественных предпочтений. Структура и эволюция социального интереса. – СПб. : Алетейя, 2008. – 560 с.
15. Стігліц Дж.Е. Економіка державного сектора. – К. : Основи, 1998. – 854 с.
16. Структурні реформи економіки : світовий досвід, інститути, стратегії для України / О.І. Амоша, С.І. Юрій та ін.; ІЕП НАН України, ТНЕУ МОНМС України. – Тернопіль : Екон. думка ТНЕУ, 2011. – 848 с.
17. Франко І. Що коштують наші школи? (Друга частина статті «Сила податкова Галичини» // Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – Т. 44, Кн. 1. Економічні праці (1878-1887). – К. : Наукова думка, 1984. – С. 145-150.
18. Хайек Ф.А. Общество свободных. – Лондон, 1990. – 309 с.
19. Binger, A. (2003). Global public goods and potential mechanisms for financing availability. In: Background paper prepared for the Fifth Session of the Committee for Development Policy meeting, 7-11 April 2003. – 39 p.
20. Buchanan J.M. (1999). Public Finance in Democratic Process: Fiscal Institutions and Individual Choice. Indianapolis, IN: Liberty Fund, Inc. Vol. 4. – 328 p.
21. Samuelson, P.A. (1954). The Pure Theory of Public Expenditure. The Review of Economics and Statistics, 36: 387-389.
22. Tullock, G. (1971). Public Decisions as Public Goods. The Journal of Political Economy, 79: 913-919.
23. Williams, A. (1966). The Optimal Provision of Public Goods in a System of Local Government. The Journal of Political Economy, 74: 18-33.

Summary. *The article considers the theoretical and methodological peculiarities of public goods reproduction within a market economic system. The essence of economic category «public goods reproduction» is deepened and the most important components of the regular and extended reproduction models are distinguished. The conceptual approaches to the formation of public goods reproduction model within the Ukrainian economy are outlined.*

Key words: *public goods, reproduction, market economic system, households; state.*